

אורות ישראל
מכללה אקדמית לחינוך
מייסודן של מכללות
מורשת יעקב ואורות ישראל

מאורות

עיונים בסידור התפילה ובפרשת השבוע

גיליון 7 תשע"ג
מספר 450

קדיש יתום

חשיבותה של תפילת הקדיש היה ניכר כבר בימי התנאים. הגמרא במקומות אחדים מדגישה את כוחה ואת חשיבותה של אמירת הקדיש. על המשנה שבה (סוטה דף מח ע"ב) מצהיר רבן גמליאל בשם ר' יהושע ש"מיום שחרב בית המקדש אין יום שאין בו קללה" הגמרא (שם דף מט ע"ב) מוסיפה:

אמר רבא בכל יום ויום מרובה קללתו משל חבריו שנאמר (דברים כח) "בבקר תאמר מי יתן ערב ובערב תאמר מי יתן בקר". הי בקר? אילמא בקר דלמחר – מי ידע מאי הוי? אלא דחליף. ואלא עלמא אמאי קא מקיים? אקדושה דסידרא ואיהא שמיא רבא דאגדתא שנאמר (איוב י) "ארץ עפתה כמו אופל צלמות ולא סדרים" – הא יש סדרים תופיע מאופל.

לפי הגמרא, אמירת סדרי הקדושה – ובתוכם הקדיש – מקיימת את העולם ומצילה אותו מחורבן! נוסף על כך, במסכת ברכות (דף ג ע"א) הגמרא מספרת על רבי יוסי שנכנס להתפלל בחורבה במקום להתפלל בצד הדרך. ביציאתו מהחורבה פגש את אליהו הנביא. וכך מתאר רבי יוסי את סיום שיחתם:

אמר לי: "בני מה קול שמעת בחורבה זו?" ואמרתי לו "שמעתי בת קול שמנהמת כיונה ואומרת 'אוי לבנים שבעונוניהם החרבתי את ביתי ושרפתי את היכלי והגליתים לבין האומות'". ואמר לי "חייך וחיי ראשך לא שעה זו בלבד אומרת כך, אלא בכל יום ויום שלש פעמים אומרת כך, ולא זו בלבד אלא בשעה שישאל נכנסין לבתי כנסיות ולבתי מדרשות ועונין 'יהא שמיא הגדול מבורך' הקב"ה מנענע ראשו ואומר אשרי המלך שמקלסין אותו בביתו כך מה לו לאב שהגלה את בניו ואוי להם לבנים שגלו מעל שולחן אביהם".

אמרות חז"ל אלו ואחרות מעלות כמה שאלות, כגון:

1. למה אנו אומרים תפילה זאת דווקא בשפה הארמית ולא בעברית?

2. הגמרא בסוטה מייחסת משפט זה ל"אגדתא", קרי "קדיש דרבנן" המוכר לנו האמור לאחר לימוד תורה שבעל פה. איך נקשרה אמירת קדיש ועניית "יהא שמיא רבא" דווקא ליתומים שאומרים קדיש לעילוי נשמות אלו שעברו מן העולם?

למה אומרים את הקדיש בארמית?

בעלי התוספות על הגמרא (ברכות דף ג ע"א, ד"ה "עונין") מביאים שתי סיבות למנהג זה. "יום מה שאומרים העולם לכך אומרים קדיש בלשון ארמית לפי שתפלה נאה ושבח גדול הוא על כן נתקן בלשון תרגום שלא יבינו המלאכים ויהיו מתקנאין בנו". ידוע שלדעתם של חז"ל המלאכים אינם מבינים את השפה הארמית. לכן נתקנו לומר את הקדיש בשפה זאת, כך שלא יקנאו המלאכים בנו באמרנו אותה. בעלי התוספות דוחים סיבה זאת,

[...] שהרי כמה תפלות יפות שהם בלשון עברי. אלא, נראה כדאמרין בסוף סוטה (דף מט ע"א) "אין העולם מתקיים אלא אסדרא דקדושתא ואיהא שמיא רבא דבתר אגדתא", שהיו רגילין לומר קדיש אחר הדרשה ושם היו עמי הארצות ולא היו מבינים כולם לשון הקודש לכך תקנוהו בלשון תרגום שהיו הכל מבינים שזה היה לשונם.

לפי התוספות, נכון שהקדיש היא תפילה חשובה, אבל בדיוק בגלל סיבה זאת תיקנו לומר את הקדיש בשפת האם של רוב היהודים דאז, כדי שהם בעצמם יבינו את התפילה. (מעניין להוסיף שכנראה הסיבה של בעלי התוספות לא התקבלה

להלכה, שאם כך, לפי דעתם היינו צריכים לתרגם את הקדיש היום בחזרה ללשון הקודש, שפת האם של יהודי מדינת ישראל). בעל חידושי הגאונים (המופיע בספר עין יעקב על ברכות דף ג ע"א) מביא תשובה המסבירה למה דווקא הקפידו חז"ל שנאמר את הקדיש (ובמיוחד את משפט "יהא שמיא רבא") לעומת "תפילות יפות רבות" אחרות שאומרים אותם בעברית, ללא דאגת קנאת המלאכים. המשפט "יהא שמיא רבא" הוא תרגום בארמית למשפט "ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד" – משפט שלפי המדרש נלקח גם מאת המלאכים. ידוע שזו אחת הסיבות שאיננו אומרים משפט זה בקול רם חוץ מביום הכיפורים, היום היחיד בשנה בו אנו הכי דומים למלאכי השרת. כיוון שהגמרא מקפידה שנאמר את ה"יהא שמיא רבא" דווקא בקול רם ובהתלהבות רבה (עיינו גמרא, שבת דף קיט), חייבים אנו לאמרה בשפה הארמית, שפה שהמלאכים אינם מבינים, כך שלא יקנאו בזה שאנו משתמשים במשפט ש"גנבנו" מהם.

למה יתומים אומרים את הקדיש?

בספר אור זרוע (ח"א דף יא וח"ב סימן ו) מובא, "מנהגנו בארץ כנען (=ארצות הסלאבים), וכן מנהג בני רינוס, לאחר שיאמרו 'אין כאלהינו' עומד היתום ואומר קדיש". רבים סבורים שהמנהג שיתומים אומרים את הקדיש מבוסס על סיפור מפורסם ומזעזע שהתרחש לרבי עקיבא ומופיע בכמה מקומות במדרש (ראו אוצר המדרשים, עשרת הדברות, עמוד 457).

ומעשה באדם אחד שבא על נערה המאורסה ביוה"כ והוציאוהו והרגוהו, לאחר מיתתו נולד לו בן מאשתו ונמנעו בני ישראל למולו, פעם אחת היה ר' עקיבא מהלך בדרך ומצא אדם אחד שהיה מכוער ביותר והיה נושא משאוי גדול של עצים שלא היה אדם בעולם ולא חמור ולא סוס שיכול לטעון כמותו, אמר לו ר"ע משיב אני אותך בשבועה שתאמר אם אתה בן אדם או שד או מאיזה בריה אתה. א"ל רבי! אדם הייתי וכבר נפטרת מן העולם ההוא, ובכל יום ויום אני מביא משאוי כזה ומכניסין אותי בתוך הגיהנם ושרפין אותי בתוכה שלש פעמים ביום, וזה עמלי בכל יום ויום. אמר לו ר"ע מה עשית שעושין לך כך וכך, א"ל אותו האיש אני באתי על נערה המאורסה ביוה"כ, א"ל בני שמעת אם יש לך תקנה באותו עולם, א"ל כך שמעתי מאחורי הפרגוד שבזמן שיעלה בני לספר תורה ויאמר ברכו את ה' המבורך מוציאין אותי מגיהנם ומכניסין אותי בג"ע. א"ל ר"ע הנחת אשה או בן, א"ל בן אחד נולד לי אחר מיתתי ונמנעו ישראל למולו, א"ל מה שמך א"ל שמי ארנוניא, ומה שם אשתך, א"ל שישכיא, ומה שם עירך א"ל לודקיא. מיד כתב ר"ע שמו ושם אשתו ושם עירו, והלך ר"ע עד שבא לאותה העיר, כיון שבא לעיר יצאו אנשי העיר לקראתו, אמר כלום ידעתם איש פלוני ואשתו, אמרו שם רשעים ירקב, אמר להם על מה? אמרו לו כך וכך עשה, אמר להם אעפ"כ הביאו לי בנו, הביאו אותו וצוה למולו, והושיבו ללמוד וכן עשה, ולמדוהו ברכות שצריך לו לספר תורה, ביום השבת צוה לקרותו לספר תורה, ואמר ברכו את ה' המבורך לעולם ועד, מיד הוציאו את אביו מגיהנם והכניסוהו בג"ע, באותו הלילה בא בחלום לר"ע ואמר לו תנוח דעתך שהנחת את דעתך.

יהי רצון שזכות אמירת הקדיש על ידי היתומים ימשיך לקיים את העולם, יגדיל וירבה את שמו של הקב"ה הן בעולם הזה הן בעולם הבא, ויביא לעילוי נשמתם של אלו שעברו מעולמנו לעולם הנצח.

הרב ראובן ספולטר
מרצה ללימודי יהדות

גם כאן יש מדרש המסביר שהזכרת היציאה ממצרים לא באה לתאר את גדולת ה', אלא לומר שה' הוציאנו מבית עבדים. לכן אל לנו להקים בית עבדים חדש אלא לתת חירות לעבד ולאמה. פרשת בהר שורשה בעשרת הדיברות. בדיבר הראשון "אנכי ה' וברביעי "זכור את יום השבת". מהקשר בין דיברות אלו למצוות שמיטה ויובל נראה שהדיבר הראשון אינו רק אמוני, אלא גם עניין של צדק חברתי, שהרי בהר סיני נאמרו עוד מצוות, ומדוע אין בפרשה זו רמז לענייני גניבה ורמאות ורצח? דומה ששנת היובל היא מעין שנת זיכרון למעמד הר סיני. התורה אומרת שהעולם של דין ומשפט אינו ערובה לצדק ולשוויון. רק מערכת מדינית חברתית המאפשרת לכולם להתחיל מהתחלה היא היישום של המעמד הגדול. האמירה של פרשיות בהר ובחוקתי, שהגלות באה לא על גניבה ועל גזל, אלא על אי שמירה על מערכת השמיטין והיובלות, מדגישה כי לא די במדינה שאין בה פשעים כדי לכוון את מלכות ה', אלא יש צורך בכלכלה הדואגת לכול.

היה אפשר לחגוג את שנת היובל בדרכים נוספות, כגון הקרבת קרבנות, אך הנביאים יצאו כנגד ההתמקדות בקורבנות: במה אקדם ה' אכף לאלקי מרום האקדמוני בעולות בעגלים בני שנה. הירצה ה' באלפי אילים ברבבות נחלי שמן האתן בכורי פשעי פרי בטני חטאת נפשי. הגיד לך אדם מה טוב ומה ה' דורש ממך כי אם עשות משפט ואהבת חסד והצנע לכת עם אלקיך (מיכה ו, ו-ח).

התורה אינה הולכת בדרך הנזיפה הנבואית, אלא מקימה מערך של חסד וצדק חברתי ללא אמצעים גבוהות וגלויות. השכינה כביכול אומרת בדממה: אין אני זקוקה לקרבנות, אלא רק לשלום ולשוויון בין בני אדם. כך ורק כך ראוי לחגוג את שנת היובל למדינת התורה והצדק. כשאנו קוראים את פרשת בהר עולים הרהורים קשים בדבר הנתק בין מערכת שמיטין ויובלות שבפרשת השבוע ובין שנת השמיטה שכל עניינה בימינו אלו הם מערכות ההכשרים, שדבר אין להם עם חסד וצדק.

אוריה דהן

סטודנטית בהתמחויות לספרות ולחינוך חברתי קהילתי

"וידבר ה' אל משה בהר סיני לאמר. מה ענין שמיטה אצל הר סיני, והלא כל המצוות נאמרו מסיני? אלא מה שמיטה נאמרו כללותיה ודקדוקיה מסיני, אף כולם נאמרו כללותיהם ודקדוקיהם מסיני" (ספרא).

גם פרשות שמיטה ויובל וגם הברכה והקללה נאמרו בסיני וקיים קשר הדוק ביניהן, שהרי בעוון שמיטה באה גלות כמו שכתוב בפסוקי הקללה: "כל ימי השמה תשבת את אשר לא שבתה בשבתתיכם בשבתכם עליה. והארץ תעזב מהם ותרחץ את שבתיה בהשמה מהם והם ירצו את עונם" (ויקרא כו, כו). מה מיוחד בהלכות שמיטה ויובל שעבורם באה גלות? בהמשך הפרשה רואים קשר בין פרשת בהר ועשרת הדברות, בשימוש במילה המנחה של "שבת".

ושבתה הארץ שבת לה' [...] ובשנה השביעית שבת שבתון יהיה לארץ שבת לה' [...] שנת שבתון יהיה לארץ. והיתה שבת הארץ לכם. וספרת לך שבע שבתות שנים שבע שנים שבע פעמים והיו לך ימי שבע שבתות השנים.

שמיטה ויובל מקבילות למצוות השבת, גם בחזרה על המספר שבע וגם בעניין המנוחה בשתי מצוות אלו. בשנת היובל כל אדם חוזר לשדהו, כל אדמה חוזרת לבעליה ולכל אדם יש אפשרות להתחיל מבראשית.

הנימוק להחזרת קרקעות בשנת היובל בא בהמשך. "אני ה' אלקיכם אשר הוצאתי אתכם מארץ מצרים לתת לכם את ארץ כנען להיות לכם לאלקים" (כו, לח). הפסוק מרמז לדיבר הראשון.

הצלע האחרון של הדיבר הראשון – מבית עבדים – אינו נזכר כי הוא אינו נצרך לעניין החזרת קרקע. המילה הנדרשת היא "ארץ" החוזרת בפסוק, והחזרה על המילה משמעה שכיוון שה' הוא אלוהי כל הארץ על כן אין לאדם לצבור רכוש שאינו שלו. לכן הקרקע חוזרת לבעליה הראשונים.

הנימוק לשחרור עבדים בא בהמשך וגם בו רמז לדיבר הראשון: כי לי בני ישראל עבדים אנכי ה' אלקיך

עבדי הם אשר הוצאתי אותם מארץ מצרים אשר הוצאתיך מארץ מצרים מבית עבדים אני ה' אלקיכם.

הציונות הדתית בעקבי רבנו הרצי"ה זצ"ל

תלמידים מספרים
שירת העם לירושלים

ברוריה מכמן

מספר הרב יוחנן פריד: "במוצאי יום העצמאות תשכ"ז, ואני יושב בביתי בירושלים. עדיין מהדהד באוזני קולו של הרב צבי יהודה, שקרא וזעק בליל אותו יום: 'איפה חברון שלנו, היכן שכם שלנו, ויריחו שלנו – הנשכח?' באותו לילה שודר ברדיו פסטיבל הזמר העברי, ובסיומו הושמע שירה החדש של נעמי שמר 'ירושלים של זהב'. והנה בתום השיר אני שומע את קהל האלפים בבנייני האומה המצטרף לפזמון המופלא 'ירושלים של זהב'... חיפשתי מקום שבו אוכל לתת ביטוי להתרגשות שאחזה בי, ומיהרתי לביתו של הרצי"ה. והוא, בדמעות גיל בעיניו, עונה ואומר: 'אם כל אלה שרו שם כך, ודאי הוא שנגיע לשם'..."

הרב חנן פורת ז"ל מספר: "ביום רביעי המלחמה היתה בעיצומה. אנו, נלחמנו בגבעת התחמושת, משם עלינו להר הצופים ולאוגוסטה ויקטוריה, והתחלנו ללכת לכיוון הר הבית. ופתאום, איני מאמין למראה עיני, בגיף העובר בינינו, נוסעים הרב צבי יהודה, והרב הנזיר בכובעי פלדה, כאשר שערותיו של הרב הנזיר מתבדרות ברוח. זה היה מחזה לא מעלמא הדין. העובדה שגם הרב צבי יהודה וגם הרב הנזיר הגיעו לכותל בין הראשונים, העניקה לעצם השיבה שלנו לכותל, עוד נדבך של קדושה".

הרב צבי יהודה דבק באבני הכותל והתפלל תפילה בהתרגשות גדולה. אחר כך פנה מיד לחבק אותנו ולנשק אותנו. רבנו הנזיר לעומת זאת דבק באבני הכותל ולא מש מהם, הוא ריחף בעולמות אחרים. זה אפיין את שתי הדמויות מבחינת דרך הביטוי של כל אחת מהן. כל אחד בדרכו המיוחדת בקודש.

סיפר מוטה גרינבלט: "לאחר מלחמת ששת הימים הלכנו עם הרב להתפלל בכותל. בדרכנו רצה הרב לבקר בישיבת תורת חיים שבעיר העתיקה בה למד בנערותו [...] הרב צעד בזריזות ובהתרגשות. הגענו לבניין, והשומר הערבי שהשגיח על הבניין במשך השנים הראה לנו את הישיבה [...] הרב הסתובב מחדר לחדר, כשהוא נרגש כולו, והתבונן במשך שעה ארוכה בספרים שנותרו מאז. רק לאחר שעה ארוכה הצליח להפרד מהמקום בו גדל ונתעלה".

הרב יוסף בדיחי סיפר: "כאשר אושפז הרצי"ה בבית חולים בירושלים התבקש לקום לזמן מה מהמיטה, להלך מעט ולנוח על הכורסא. באחת הפעמים כשביקשתי לשבת על הכורסא, אמר לי: 'על ירושלים לא יושבים'. התבוננתי סביב, מנסה להבין את דבריו, והנה שמוני לב שעל הסדין הפרוס על הכורסא היה מודפס 'ארוכת בת עמי – ירושלים'. בשל המילה 'ירושלים', נמנע מלהתיישב על הסדין".

באחד הימים נסענו במונית. מזג האוויר היה קריר והחלון במונית היה פתוח. הצעתי: "אולי כדאי לסגור את החלון שכבוד הרב לא יתקרר?". תגובתו של הרב הייתה: "אזכיר דירושלים מחכים – מחכים פירושו מבריא". והחלון נשאר פתוח...

מתוך: הילה וולברשטיין, משמיע ישועה, מרכז שפירא תש"ע, עמ' 333–336.